

РОЗДІЛ I
МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«ХУДОЖНІ МОДУСИ ХРОНОТОПУ В
КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОМУ ДИСКУРСІ»
(Мелітополь–Кіровоград, 26–27 травня 2016)

УДК 821.161.2

ІСТОРИЧНИЙ ХРОНОТОП В ОПОВІДАННЯХ
АДРІАНА КАЩЕНКА ДЛЯ ДІТЕЙ

Ганна АТРОШЕНКО, Тетяна БАТАНЦЕВА (Мелітополь)

У статті досліджується історична проза Адріана Кащенка для дітей як наочне втілення морально-етичного ідеалу, збереження історичної пам'яті, ствердження високих духовних цінностей нації. Історія у прозі Адріана Кащенка для дітей постає як ланцюг конфліктних зіткнень протилежно спрямованих сил. Перебіг подій історії постає перед читачем послідовно у просторі й часі. Історична проза Адріана Кащенка акумулює досвід поколінь, має завжди злободенне значення.

Ключові слова: історичний хронотоп, оповідання для дітей, збереження історичної пам'яті, ствердження духовних цінностей нації.

Наше сьогодні, час нинішній – то є досить драматичний час незалежної Української держави, коли до краю загострений інтерес до минулого, до витоків нашої державності, культури, традицій, звичаїв, то є час, коли виховання національних почуттів органічно поєднує вільне і широке оволодіння історичними знаннями, традиціями і звичаями з постановкою актуальних проблем сьогодні, то час, коли вже зроблено кроки на шляху здійснення величезної ваги програми – чесного об'єктивного пізнання та утвердження правди про минуле і сучасне України, нашого такого сильного, а, буває, ніби й слабого, духом народу, відновлення історичної справедливості. То час, коли «чесне об'єктивне пізнання та утвердження правди про минуле і сучасне нашої України» [3, 5] назвемо не першими несміливими, а, скоріше, семимильними кроками великого розуміння, пам'яті, бажання знати й, по можливості, не повторювати помилок, пробудження національної свідомості.

Мета нашої розвідки полягає у дослідженні історичної прози Адріана Кащенка для дітей як наочного втілення морально-етичного ідеалу, збереження історичної пам'яті, ствердження високих духовних цінностей нації.

Адріан Кащенко (1858–1921) – письменник, твори якого протягом багатьох десятиліть не видавалися і повернулися до читачів після тривалого забуття. Його історична проза – то якраз зразки творів, що

дають нам, сьогоднішнім, «чесне об'єктивне пізнання та утвердження правди», невмируще почуття національної гідності. Письменник був твердо переконаний, що кожна людина повинна з дитинства мати національну свідомість; він сам уважно придивлявся до сучасного і минулого рідного краю, шукаючи своє місце в житті. І в першому історичному оповіданні «Запорожська слава» звучить мотив взаємозв'язку історії і сучасності, драматичного протиставлення героїчних часів козаччини буденності, навіть приниженості сьогодення. Адріан Кащенко шукає ті реальні сили, що мають покласти край народному бідуванню, задовольнити соціальні й національні прагнення суспільства.

Написане 1919 року, історичне оповідання «Запорожська слава» сьогодні актуальне, як ніколи. Митець звертається подумки до рідних місць, до подвигів предків, шукаючи натхнення, проймаючись вірою і переконаністю у незламність духу рідного народу. Адріан Кащенко «писав якнайбільше народних, історичних оповідань, бо вони на молодь українську роблять дуже велике враження» [3, 7].

Історична проза завжди поєднує пізнавальні та виховні функції, що має особливе значення в період піднесення національних рухів. У творчості Адріана Кащенко найчастіше можна виокремити наскрізні образи, магістральні проблемно-тематичні комплекси, що проходять через кожен твір і концентрують ідейно-тематичний смисл оповіді. Для митця таким життєвим центром завжди був і залишився високий образ України і, насамперед, її історична доля, її шляхи з минулого в майбуття. Особливо це стає відчутним, коли автор звертається до Дніпра – вічної ріки вічного народу, що живе на її берегах, до Січі – вічної слави, до Великого Лугу – вічного батька Запорозького: «Не зникає шире козацтво! Ще не вмерла Україна, поки родить таких соколят!», «Великий Луг – величний і вічний», «Нічого на світі мені й не треба, тільки воля козацька, Запорожжя, Україна-ненька, Січ – душа наша!» [3].

Історична проза Адріана Кащенко включає читача в рух часу, безпосередньо розкриває спадкоємний зв'язок поколінь як заповіт нащадкам, як постановку питань майбутнього; за своєю природою вона романтично-героїчна, заснована на спробі відродження романтичних тенденцій. Це виявляється і у ставленні до матеріалу, який висвітлюється, і на принципах його відбору і відображення, й у фольклоризмі творів. Розвиток виражальних засобів фольклорної інтерпретації інформації базується у творах Адріана Кащенко на принципі колективно-суб'єктивного узагальнення. Синекдоха дала можливість в інформаційному відображенні підняти часткове до узагальнення: «За кілька хвилин увесь широкий Дніпро знову почервонів од козацьких жупанів. Залунали понад розлогими берегами великої річки голосні пісні молодого козацтва, й понесли ті пісні по всіх плавнях. По всіх

надбережних ярах та байраках сумну звістку про те, що покидають Україну найкращі її сини, вигнані лихою долею, й лишається вона беззаступною, покривдженою сиротою» [3, 30].

Виділення Адріаном Кащенком у зображуваному предметі якоїсь риси чи ознаки (епітет, метафора) уможливило індивідуалізацію характерів справді народних героїв, які живуть у думках кожного свідомого українця: «Дуже давно колись був завзятий козак Байда. Так він доти бусурманів воював, доти татарські та турецькі землі до самого Дунаю кіньми витолочував та вогнем випалював, аж поки його бусурмани зрадою захопили та в Стамбулі біля високої башти ребром за залізний гак почепили» [3, 30], «А то був ще Самійло Кішка, ...вскочив бусурманам до рук. Тоді вони прикували його ланцюгом до галери, ...аж тридцять років пробув у їхній неволі, поки таки зрятувався й ще на Україні гетьманував, Сагайдачний теж славний кошовий і гетьман був Він Кафу, небориму турецьку фортецю в Криму, зруйнував і силу бідних невольників визволив, а Україну звеселив. Про Сулиму ще співають, що Азов турецький біля Дону зруйнував... так того ляхи зрадою взяли та у Варшаві й замордували» [3, 30–31], «Кость Гордієнко... незабутній наш кошовий! Пером тобі земля, славний козаچه! Волю козацьку обстоював дуже ...про всю Україну піклувався. Щирий лицар був... завзято рубався з ворогами» [3, 29].

Порівняльний принцип став для письменника одним із перших засобів посилення тексту. Порівняльність демонструє розвиток історичної художньої інформаційності, бо метафора і гіпербола стали провідними виокремленими тропами, що виражають інформацію на почуттєвому рівні. В історичних творах Адріана Кащенка ніби вирізьблюються образи-деталі, портрети, характери. Авторська свідомість піднімається до історичної масштабності, глобальності зображення протиріч. Образи характерів і обставин унаслідок їх взаємодії творять цілісні образи долі і світу.

В історичній прозі Адріана Кащенка взаємозв'язок часу і простору відіграє велику роль. У кожному творі вибір автором домінантних часопросторових зв'язків є важливою особливістю його художньої манери, як-от: «На руїнах Січі», «З Дніпра на Дунай», «Зруйноване гніздо» – оповідання про підступне зруйнування останньої Січі Запорозької, втечу козаків на Дунай, трагічний фінал Нової Січі; «Запорожська слава», «Сіркова могила» – повісті про відважного Івана Сірка, його боротьбу за волю й незалежність України; «Над Кодацьким порогом» – про кошового отамана Січі Івана Сулиму, «Про гетьмана Сагайдачного» – історичне оповідання про гетьмана реєстрового козацтва, полководця.

Історія у прозі Адріана Кащенка для дітей постає як ланцюг конфліктних зіткнень протилежно спрямованих сил. Перебіг подій історії

постає перед читачем послідовно у просторі й часі. В оповіданні «Над Кодацьким порогом», наприклад, вказано час («ще до Богдана Хмельницького») і навіть рік («саме в 1935 році») подій. Про наступність і спадкоємність читаємо: «За своїх молодих літ Сулима придбав собі великого войовничого хисту й завзяття, бо козакував саме під час славних походів гетьмана Сагайдачного. З Сагайдачним Сулима і Кафу турецьку у Криму здобував, і Трапезонт за Чорним морем аж двічі руйнував, і околиці Царгорода огнем випалював... бився з турками...» [2].

Майстерно виписаний автором портрет Сулими: «Велична й могутня була постать запорозького ватажка. Засмагле вітрами обличчя з великими, блискучими очима і пишними над ними бровами одбивало завзяттям, довгі вуси й трохи посивілий оселедець скрашали те обличчя ознаками досвіду й спокою, а срібна булава, що блищала у його дужій руці, нагадувала всім про велику владу запорозького кошового отамана» [2]. Іван Сулима – справжній народний герой, шанує товариство, скликає на раду козаків, вирушаючи на битву з ворогом, шанує козацькі звичаї й традиції («перехрестився на схід сонця...»), поважає старших побратимів, у яких волю й Україну козаки вчать любити («завели пісні про Сагайдачного та про Самійла Кішку»). Автор виписує час за часом (рада запорожців перед походом; «минуло два тижні... готові до походу півсотні чайок»; «весь день пливли...»; «на другий день запливли козаки у татарські береги»; «через два дні минули козаки Прогної»; «наблизились надвечір до Очакова»; «пливуть козаки і день, і два, і тиждень» – як у народній чарівній казці; «попливли до Тамані ... а вітер два тижні не давав ходу») у просторі (Великий Луг, Микитин Ріг, Дніпро, Тавань-острів, Аслан-город, Великий Лиман, Кримські города Козлов та Ахтіяр, гори Бабуган та Чатир-Даг, Кафа – зі вказівкою про те, що її «сімнадцять років до того зруйнував Сагайдачний», Тамань, річка Дон, Азов тощо). Врятували багато людей козаки на чолі з Іваном Сулимою, повернули їм волю, з великою честю поховали побратимів, які «віддали життя за братів своїх», відпочили добре, погостювали в Азові і знову – в похід. А коли з честю повернувся до Січі зі своїм військом Іван Сулима, вирішив піти на Кодак і йти війною на поляків. На раді кошовий говорив: «Неправда панує на Україні! Реєстрових козаків все зменшують, ...примушують наших братів у ярмо запрягати. Нас, запорожців, не визнають за козаків... Церкви православні на уніатські повертають і до унії людей наших утискають примушують... Людей калічать». І запитував своїх побратимів: «Чи не час нам, пани-брати, нагадати полякам, що козаки вміють не тільки обороняти їх, але й за честь і права свої стати?». Коли за два тижні тепер вже гетьман Іван Сулима повів військо до Кодака, козаки мали в серці надію відстояти свою землю від ляхів. Зруйнував Сулима Кодак, «щасливо добув Чигирин, Черкаси та Корсунь, повиганяв звідусюди поляків» [2].

Письменник зображує відважного козака, славного лицаря, мужнього воїна, мудрого гетьмана, який понад усе любить свою землю, волю й побратимів. Тільки зрадою можна побороти такого, з болем констатує Адріан Кащенко: «Шість тисяч реєстрових ...увійшли у табір запорожців, ...пили й їли разом з Сулимою, а уночі, коли той уже спав, заткнули йому рота, зв'язали руки ...під великою вартою вирядили його до Варшави». Коли зв'язаного гетьмана козацького привели у Старе місто на майдан, «не страхався смерті славний козак», адже, як запевняє Адріан Кащенко, «зласкавилася доля до славного лицаря... і не дала йому вмерти з одчаєм в серці: вона послала йому надію, що розбрат між українцями й зрада минуться і між ними запанує єднання» [2]. Актуальними є прикінцеві рядки твору: «Плакали й тужили запорожці, вертаючись з України човнами повз Кодацький поріг, ...що разом з козаками тужив і голосив, сумуючи, як і зараз, про розбрат поміж дітьми України» [2].

В історичних творах Адріана Кащенко для дітей фактологічна основа досить зрима. Часто це ніби просто реальний переказ про історичні події й історичних осіб (оповідання «Запорожська слава»). Історичний хронотоп виявляється в авторській оповідності, яка нагадує фольклорні розповіді: «Те, про що я казатиму, діялось за часів Великої Руїни. А сталася та Руїна на Україні ось через що... У такі смутні часи... За часів славного кошового Сірка... Що далі, то далі було... Ой, п'є в Січі козацтво, гуляє... та батька свого, характерника Сірка, славе-прославляє» [2]. Елемент казковості – фольклорне – виступає тут як стильова, а не домінантно-жанрова ознака (форма суб'єктивізації), як у фольклорних зразках (легендах, переказах).

Рівень суб'єктивізації реалістичної основи факту коливається від середньої суб'єктивізації умовно реального факту до мінімальної суб'єктивізації реального факту. Герой Адріана Кащенко виражає авторське ставлення до дійсності. Це людина з особливо сильними почуттями, з неповторно гострою реакцією на світ, справжній син своєї землі, який понад усе любить волю й Україну.

В. Дончик наголошував, що «у літературі немає суціль ізольованих, відгороджених од материка островів. Явища й процеси, що визначають розвиток одних видів або жанрів, так чи інакше перегукуються з явищами і процесами, які виникають в інших, вони взаємодіють між собою і, зрештою, залежать одне від одного. Дитяча проза теж відбиває загальний стан і рівень літератури, беручи, в свою чергу, участь у формуванні загальної картини» [1, 8]. Таку загальну цілісну картину формує Адріан Кащенко у своїх читачів.

Дійсно, авторська свідомість піднімається до історичної масштабності, письменник вміло включає читача у рух часу, плин історії, загострює сприйняття романтичною піднесеністю історичної героїки, яку вкладає в уста своїх улюблених персонажів: «Знай... другої України на

світі немає. ...такого любого та веселого краю, як наша Україна, ніде не бачив. ...Україну в серці май!» [3, 55].

Отже, історична проза Адріана Кащенко акумулює досвід поколінь, має завжди злободенне значення, оскільки на історію переносяться гостроактуальні ідейні проблеми оцінки й переоцінки вузлових питань розвитку суспільства. Талановиті оповідання письменника, виступаючи в ролі каталізатора, помітно впливають на процес національного відродження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дончик В.Г. Повість для підлітків: традиції та новонадбання // Література. Діти. Час : Збірник літ.-критичних статей про дитячу літературу / Упоряд. В.Я. Неділька. – К. : Веселка, 1976. – С. 19–28.
2. Кащенко А. Запорозьська слава. [Електронний ресурс] / А. Кащенко. – Режим доступу : http://portfel.at.ua/dir/k/kashhenko_adrian/zaporozka_slava.
3. Кащенко А. З Дніпра на Дунай: Оповідання для юнацтва з часів скасування Запорозької Січі / А. Кащенко. – К. : Веселка, 1993. – 64 с.

BIBLIOGRAPHIA

1. Donchyk V.Gh. Povistj dlja pidlitkiv: tradyciji ta novonadbannja // Literatura. Dity. Chas : Zbirnyk lit.-krytychnykh statej pro dytjachu literaturu / Uporjad. V.Ja. Nediljka. – K. : Veselka, 1976. – S. 19–28.
2. Kashhenko A. Zaporozhsjka slava. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : http://portfel.at.ua/dir/k/kashhenko_adrian/zaporozka_slava.
3. Kashhenko A. Z Dnipra na Dunaj: Opovidannja dlja junactva z chasiv skasuvannja Zaporozjkoji Sichi / A. Kashhenko. – K. : Veselka, 1993. – 64 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Атрошенко Ганна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української і зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Наукові інтереси: сакральна призматика художніх текстів, проблеми сучасної української і зарубіжної літератури для дітей.

Батанцева Тетяна Анатоліївна – студентка філологічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Наукові інтереси: виховні аспекти української літератури для дітей.

УДК 821.111

ТРАНСФОРМАЦІЯ АРХЕТИПА ДОМА В АНГЛІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРЕ

Наталія БОНДАРЬ (Шостка)

У статті розглядається трансформація архетипу дому в англійській літературі. «Рідний дім» найбільш відповідає концепту дому з його фізичною захищеністю й укриттям від життєвих негараздів. У реалістичній художній системі архетипове ядро дому формувалося, як правило, прямою позитивною модальністю. Однак образ будинку вже в романах виховання передбачає і досить поширений архетипний мотив його тимчасової втрати, і такого антагоністичного компонента, як «не-дім». У